

Л.О. Кустріч, канд. екон. наук, доцент
Уманський національний університет садівництва

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ЯК ОСНОВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

В сучасних умовах формування ринкової соціально орієнтованої економіки як ніколи гостро постало завдання підвищення ефективності управління як основи конкурентоспроможності сільського господарства. У статті розглянуто основні підходи до визначення сутності управління, запропоновано основні напрями конкурентоспроможності та ефективного використання у сільському господарстві. Автором доведено потребу відновлення теоретичної бази загальної управлінської науки яка реально існує й об'єктивно обґрунтована процесами трансформації колишньої економічної системи до ринку. Обґрунтовано, що рішення даної проблеми вбачається на шляхах інтеграції вітчизняної теорії й практики управління з досягненнями сучасного наукового менеджменту, освоєнням і розвитком його теоретичних концепцій. Сільське господарство особливо має потребу в реорганізації своєї діяльності й головне завдання в тім, щоб перешикувати систему управління відповідно до економічної ситуації, що змінилася, у країні.

Ключові слова: управління, управління підприємством, стратегічне управління, розвиток, менеджмент, управлінські відносини.

Постановка проблеми. В сучасних умовах формування ринкової соціально орієнтованої економіки як ніколи гостро постало завдання підвищення ефективності управління сільського господарства. Методологія дослідження механізму управління та його ефективності історично і логічно базується на безпосередньо суспільному характері виробництва та законах його розвитку. Адже управління сільського господарства виступає важливою складовою структури процесу виробництва і впливає на якість й результативність останнього. Сама ж ефективність управління сільського господарства функціонально залежить від багатьох зовнішніх факторів, а також від оптимальності функціонування всіх структурних елементів самої системи управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз існуючих на практиці й у літературі точок зору дозволяє, на нашу думку, виділити три

основні парадигми теорії управління, які можна вважати переважними. Перша з них пов'язана з теоретичними поданнями про управління й спробами їхньої модифікації в нових умовах. Теоретичні основи управління економікою досліджувалися в рамках загальної концепції «теорія управління соціалістичним виробництвом». Певний внесок у її розвиток внесли В. Афанасьєв, Д. Гвішиані, Е. Гайдар, В. Дубоносів, А. Злобін, О. Козлова, Э. Корицький, Ю. Лавріков, В. Маршев, Г. Попов, Г. Петраков, В. Раппопорт.

У рамках загальної теорії управління активно розроблялися проблеми функціонування соціалістичного підприємства і його управління. Основні їхні положення викладені в працях таких економістів, як – Л. Абалкін, П.Буніч, А. Булатів, Г. Горланов, С. Дзарасов, М. Єрмолін, В. Камаєв, П. Качур, И. Колесов, Е. Кузнецов, А. Моїсєєв, А. Орлів, С. Сіроткін, М. Панів, В. Пороунов, В. Радаєв та інші.

Формулювання цілей статті. Розглянути основні підходи до визначення поняття управління, запропонувати основні напрями конкурентоспроможності сільського господарства.

Виклад основного матеріалу досліджень. На сучасному етапі успішний розвиток проблеми управління сільським господарством здобуває винятково важливого значення. У цей час склалися два основних підходи до розвитку загальної теорії управління, що відбивають умови переходу від однієї соціально-економічної системи до іншої. Перший з них пов'язаний зі спробами модифікації управління на колишній теоретичній базі й обґрунтування його законів у нових ринкових умовах.

У нових умовах господарювання «необхідність обґрунтувати систему законів управління» у достатній мірі виправдана й відбиває наявні реалії. Однак, на наш погляд, дана точка зору не повною мірою враховує системний характер змін, що відбуваються на практиці у всіх сферах життя суспільства. Насамперед, не враховується дія всієї системи об'єктивних економічних законів, зокрема – закону суспільного поділу праці, реалізованого в нових історичних умовах. Крім того, упускаються досягнення сучасного менеджменту – науки про управління в ринкових умовах, що склалася за кордоном, а це розриває єдину теоретичну основу управлінської науки.

Другий підхід до розвитку теорії управління одержує обґрунтування в науковій літературі. У ньому відбивається нова парадигма управління, що базується на принципах і механізмах ринкового господарювання. На макрорівні вони пов'язані з:

а) різким поворотом країни від адміністративно-планової економіки до ринково-підприємницького;

б) широкомасштабною технологічною революцією, що охопила увесь світ і пропонує докорінні зміни у взаємодії між суспільством і природою;

в) потужними інтеграційними процесами, що відбуваються на всіх рівнях економічного розвитку;

г) відновленням соціально-класових відносин, демократизацією громадського життя;

д) появою суверенних незалежних держав на місці колишнього СРСР. На мікрорівні необхідність нової організації управління викликана:

а) різноманіттям економічних і соціальних форм підприємств, заснованих на різноманітні власності;

б) новим виглядом організаційних структур підприємств, включаючи й державний сектор;

в) зміною форм взаємодії учасників відтворювального процесу в рамках самого підприємства, включаючи появу нових економічних суб'єктів, у тому числі менеджерів-професійних керуючих;

г) становленням самостійних систем і механізмів управління на всіх без винятку підприємствах на основі поділу функцій управління між підприємствами й державою.

Ми поділяємо думку тих учених [1; 3; 5], які вважають, що другий підхід до розвитку загальної теорії управління більшою мірою враховує системний характер змін. Одним з найбільш істотних факторів в економічній сфері є поділ функцій управління між підприємствами й державою, що вимагає відповідного теоретичного обґрунтування. Перехід до ринкових відносин об'єктивно поставив перед вітчизняною наукою й практикою завдання вироблення нової парадигми управління в економічній сфері. Об'єктивними її передумовами при цьому є фактори зовнішнього порядку, і в першу чергу трансформація планової економічної системи в ринкову, підприємницьку. Отже, теоретичні й практичні основи управління повинні бути наведені у відповідність із новим етапом історичного розвитку. Насамперед, таке завдання повинна вирішуватися для мікрорівня економіки, тобто для підприємства, як основного суб'єкта всієї системи ринкових відносин. Це об'єктивно припускає вироблення положень концептуального характеру, що визначають теоретичні аспекти управління підприємствами в новій системі суспільних відносин.

У закордонній літературі паралельно вживаються, але не завжди ототожнюються поняття «управління» і «менеджмент». При цьому варто підкреслити двоїстий підхід до вживання категорії «менеджмент». З одного боку, менеджмент розглядається як управлінська діяльність взагалі, тобто специфічна діяльність у сфері суспільного поділу праці, що

характеризує відносини людей у процесі праці по вертикалі незалежно від галузевої приналежності, цехового поділу тощо. З іншого боку, термін «менеджмент» набагато частіше застосовується до конкретної сфери економічної діяльності – підприємстві. У цьому змісті менеджмент – особливий вид управлінської діяльності, пов’язаний з підприємництвом, бізнесом і його структурами.

Ми розглядаємо категорію «управління» і «менеджмент» як синоніми в тому випадку, коли мова йде про сферу підприємництва. При цьому підприємство є складовою частиною ринкової економічної системи, її основним і найбільш важливим елементом. Тому що менеджмент входить у систему підприємництва, то управління в економічній сфері в умовах ринку відповідає значенню цієї категорії. Визначаючи суть іншої категорії – підприємства – у системі капіталістичного господарства, К. Маркс, наприклад, підкреслював, що «машина – тільки продуктивна сила. Сучасна ж фабрика, заснована на вживанні машин, є суспільні відносини виробництва, економічна категорія» [6].

Указуючи на особливу роль підприємства, французький економіст Кондратюк І. О. відзначає, що «...для суспільства підприємство є осередок, де здійснюється виробництво благ. Підприємство, одним словом, є, насамперед, орган координації діяльності людей, координації яку воно здійснює через залучення в спільну справу різних факторів виробництва» [5].

Мартиненко М. В. указує, що мета капіталістичного виробництва – витяг прибутку й приватнокапіталістичне присвоєння – зберігаються й у сучасних умовах. Сучасна корпорація контролюється групою великих акціонерів і вищих менеджерів (капіталістів), які здійснюють його по праву володіння лише частиною акцій» [7].

Слід зазначити, що представники різних наукових шкіл і напрямів економічної й управлінської думки систематизували поняття, як про управління, так і про саме підприємство. З наведених визначень видно, що в характеристиці підприємства виділяються економічні, організаційні й управлінські аспекти. Економічна специфіка підприємства, як об’єкта управління, визначається його соціальною значимістю, суть якої в тім, що тут створюються суспільні блага. Організаційно підприємство виступає як деяка замкнута система, взаємодіюча із зовнішнім середовищем за допомогою наявних у неї ресурсів. Управління підприємством, як одна з його функцій, зв’язується зокрема, з координацією факторів виробництва, персоналу, контролем діяльності підприємства з боку менеджерів. Таким чином, поняття «управління підприємством» є складною науковою

категорією, носить інтегрований характер, не має однозначного трактування й вимагає системного підходу до розкриття його сутності.

Останнім часом у науковій літературі [1; 2; 4; 6; 7] є чимало спроб розкрити сутність і зміст процесу управління в цілому й управління сільським господарством, зокрема, через призму системного підходу. Дослідження показують, що при аналізі управління як системи, одні вчені акцентують увагу на соціальних аспектах, розділяючи сучасну науку управління на два рівні знань – теорію соціального управління й прикладні теорії організації й управління [4].

На думку інших «удосконалювання систем соціального управління неможливо без удосконалювання людських якостей керівника й виконавця», тобто вони наголошують на психологічні аспекти управлінської діяльності. Існує велика кількість робіт, монографій, навчальних посібників, у яких система управління досліджується з позицій теорій макро – і мікроекономіки. Спостерігається ріст публікацій, що відбивають правові аспекти системи управління. Мають місце спроби звести управління до політики, елементам влади, різним проявам політичної системи.

В управлінській літературі найбільш часто поняття «система управління» розкривається через призму відносин управління або управлінських відносин. Зокрема, вони являють собою «складний комплекс взаємозв'язків і взаємодій між елементами системи в процесі управлінського впливу» [2]. Цей вплив здійснює суб'єкт управління (керуюча система) на об'єкт управління (керована система) для досягнення певної мети. При цьому об'єкт і суб'єкт управління й система в цілому випробовують вплив навколишнього середовища, у рамках якої відбувається їхня взаємодія. На наш погляд, прагнення розкрити суть управління як системи через аспекти різних наук, підтверджує його інтегральний характер.

Вимагає уточнення класифікація управління сільським господарством на системній основі. Класифікація управління є однією з насущних завдань загальної теорії управління на сучасному етапі її розвитку. Найбільше повне подання про класифікацію управління в цілому як системи, дає схема, запропонована Мартиненко М. В. [7]. При цьому, одним з основних класів управління є соціальне управління, що має два основних підкласи – управління індивідуальною діяльністю людини й управління колективною діяльністю людей. У соціальному управлінні людина є живим суб'єктом пізнання. Об'єктом вивчення виступають соціальні системи, а предметом – системи управління різними сферами суспільства й областями організації соціального життя. Найважливішим

видом соціального управління є управління матеріальним виробництвом, а управління підприємством виступає як його частина. Однак у спеціальній літературі згадується порядку вісімдесятьох різновидів управління [3]. Тому, як підкреслюють багато фахівців, у цій області існують певні проблеми застосування даної методології відносно управління підприємствами.

Висновки. Таким чином, можна зробити наступні висновки про розвиток теорії управління в сучасних умовах. Потреба відновлення теоретичної бази загальної управлінської науки реально існує й об’єктивно обґрунтована процесами трансформації колишньої економічної системи до ринку. Це пов’язане з тим, що теоретична наука тривалий час формувалася під впливом ідеологічних установок централізованої системи управління «соціалістичним виробництвом». Відсутність концептуальних положень по створенню цілісної системи управління економікою, обґрунтуванню її цілей, завдань і функцій, а також складових її елементів, є однією з основних причин критичної ситуації, що зложилася в економіці країни. Рішення даної проблеми вбачається на шляхах інтеграції вітчизняної теорії й практики управління з досягненнями сучасного наукового менеджменту, освоєнням і розвитком його теоретичних концепцій. У міру розвитку ринкових відносин необхідність переходу до нових концептуальних положень підвищується. Потреба в управлінні сільським господарством виникла знову, коли в зовнішнім середовищі сільськогосподарські підприємства з’явилися джерела глобальної нестабільності – політичної, соціальної, екологічної; стало позначатися обмеження обсягів доступних ресурсів і меж росту ринку. Таким чином, коли стратегічні зміни прийняли системний характер, на підприємствах сформувався постійний рівень стратегічного управління.

Весь процес історичної еволюції систем управління відбувався на тлі прискорення й росту частоти зовнішніх змін. Стосовно до них скорочувався обрій, і зменшувалася періодичність планування на всіх рівнях управління. Тому деякі автори в 80-ті роки стали обґрунтовувати потреба відмови від стратегічного планування. Однак варто врахувати, що рівень управління не зв’язаний жорстко з обрієм планування. Стратегічні плани зовсім не обов’язково повинні бути довгостроковими. У той же час посилення тиску з боку зовнішнього середовища викликає необхідність росту самоорганізації системи на відповідних рівнях управління. Іншими словами, наявність зовнішніх стратегічних змін неминуче вимагає управління стратегією й організаційним потенціалом сільського господарства. У нових умовах господарювання необхідні якісні «парадигмальні» зміни системи управління сільського господарства. Наші

пропозиції зводяться до наступного:

– сільське господарство повинне визначити своє місце в господарській системі, орієнтуючись на стратегію кооперування й розвиток контрактних відносин;

– у нинішніх умовах заслуговують на увагу логіка планування, ресурси, стратегія, мети, що сприяє активізації наявного ресурсного потенціалу;

– основний акцент у керуванні необхідно перенести на «індивідуальність» підприємства, використовуючи його унікальні конкурентні переваги;

– еволюція сільськогосподарських підприємств у напрямку зовнішнього й внутрішнього середовища обумовлює потреба розвитку внутріфірмової культури, орієнтації управління на людські потреби й інтереси, їхній облік і втілення у господарській практиці.

Сільське господарство особливо має потребу в реорганізації своєї діяльності й головне завдання в тім, щоб перешикувати систему управління відповідно до економічної ситуації, що змінилася, у країні.

Бібліографічний список. 1. Асаул А.М. Основні напрями підвищення якості та ефективності розробки і прийняття управлінських рішень у підприємницьких структурах / А.М. Асаул [Текст] // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 29–37. 2. Бабко В.М. Державна підтримка сільськогосподарського виробництва як чинник забезпечення його конкурентоспроможності / В.М. Бабко [Текст]. – // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 7 (квіт.). – С. 79–81. 3. Баранов К.В. Привабливість економічного простору як умова конкурентоспроможності національної економіки / К.В. Баранов [Текст]. – // Вісник СумДУ. Серія Економіка. — 2012. – № 2. – С. 30–38. 4. Гилка М.Д. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств та їх державна підтримка / Гилка М.Д. [Текст] // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 78–83. 5. Кондратюк І.О. Конкурентоспроможність сільського господарства та шляхи її підвищення / Кондратюк І.О. [Текст] // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1. – С. 56–63. 6. Маркс К. Ницета філософії / К. Маркс // Соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1955. – Т. 4. – С. 65–185. 7. Мартиненко М.В. Інформаційні засади управління організаційними знаннями підприємства / Мартиненко М.В. [Текст] // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 1. – С. 118–128. 8. Іртищева І.О. Державне регулювання інституціональних змін в агропродовольчій сфері України / І.О. Іртищева, О.А. Обозна // Миколаїв:

НУК ім. адмірала Макарова, 2014. – 164 с. 9. Іртищева І.О. Стратегічні орієнтири розвитку аграрної сфери в контексті національної антикризової політики / І.О. Іртищева, Т.В. Смелянець, О.А. Обозна // Вісник ХНАУ. Збірник наукових праць. Вип. 11. – Харків, ХНАУ. – 2013. – С. 27–39.

Л.А. Кустріч Развитие теории управления как основа экономического развития сельскохозяйственных предприятий. В современных условиях формирования рыночной социально ориентированной экономики как никогда остро встала задача повышения эффективности управления как основы конкурентоспособности сельского хозяйства. В статье рассмотрены основные подходы к определению сущности управления, предложены основные направления конкурентоспособности и эффективного использования в сельском хозяйстве. Автором доказано потребность восстановления теоретической базы общей управленческой науки реально существует и объективно обоснована процессами трансформации прежней экономической системы к рынку. Обосновано, что решение данной проблемы видится на путях интеграции отечественной теории и практики управления с достижениями современного научного менеджмента, освоением и развитием его теоретических концепций. Сельское хозяйство особенно нуждается в реорганизации своей деятельности и главная задача в том, чтобы перестроить систему управления в соответствии с экономической изменившейся ситуации в стране.

Ключевые слова: управление, управление предприятием, стратегическое управление, развитие, менеджмент, управленческие отношения.

L.A. Kustrich. Development of management theory as the basis for economic development of agricultural enterprises. Formulation of the purpose of the article. To consider the main approaches to the definition of management, to propose the main directions of agricultural competitiveness.

In the current conditions of the formation of a market-oriented socially oriented economy, the task of improving management effectiveness as the basis for the competitiveness of agriculture has never been more acute. The article considers the main approaches to determining the essence of management, proposed the main areas of competitiveness and effective use in agriculture. The author has proved the need to restore the theoretical base of general managerial science really exists and is objectively justified by the processes of transformation of the former economic system to the market.

It is substantiated that the solution of this problem is seen on the ways of integrating the domestic theory and practice of management with the achievements of modern scientific management, mastering and developing its theoretical concepts. One of the most significant factors in the economic sphere is the division of management functions between enterprises and the state, which requires an appropriate theoretical justification.

The transition to market relations objectively put before the domestic science and practice the task of developing a new management paradigm in the economic sphere. Objective prerequisites for this are factors of an external order, and first of all, the transformation of a planned economic system into a market economy, an entrepreneurial one. So, the theoretical and practical bases of management should be brought into line with the new stage of historical development. First of all, such a task should be solved for the microlevel of the economy, that is, for the enterprise, as the main subject of the whole system of market relations. This objectively involves the development of conceptual provisions that determine the theoretical aspects of enterprise management in the new system of social relations. It is proved that in the new conditions of management, qualitative «paradigmatic» changes in the management system of agriculture are needed. The author suggests the following proposals:

- Agriculture should determine its place in the economic system, focusing on the strategy of cooperation and the development of contractual relations;
- in the current conditions, the planning logic, resources, strategy, objectives deserve attention, contributes to the activation of the existing resource potential;
- the main emphasis in management should be transferred to the «individuality» of the enterprise, using its unique competitive advantages;
- the evolution of agricultural enterprises in the direction of the external and internal environment necessitates the development of an intrafirm culture, the orientation of management to human needs and interests, their accounting and implementation in economic practice.

Agriculture particularly needs to reorganize its activities and the main task is to rebuild the management system in accordance with the economic situation in the country that has changed.

Key words: management, enterprise management, strategic management, development, management, management relations.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2017 р.